

Edith Sheffer

Aspergerove deti

absynt

Počiatky autizmu
v nacistickej Viedni

absynt

Edith Sheffer:
Aspergerove deti
Počiatky autizmu v nacistickej Viedni

Edith Sheffer

Aspergerove deti

Počiatky autizmu
v nacistickej Viedni

Preložila Dana Petrigáčová

Môjmu synovi Ericovi

Vydanie publikácie z verejných zdrojov podporil
Fond na podporu umenia

Copyright © 2018 by Edith Sheffer

Translation © Dana Petrigáčová

Design & Layout © Pavlína S. Morháčová

Cover Photo © Wellcome Library, London

ISBN 978-80-8203-622-3

Obsah

Úvod	11
1. Medzi odborníkmi	25
2. Diagnóza kliniky	53
3. Nacistická psychiatria a spoločenský duch	69
4. Klasifikácia životov	97
5. Smrtiace teórie	113
6. Asperger a vraždiaci systém	143
7. Dievčatá a chlapci	167
8. Každodenný život a smrť	201
9. Slúžiť <i>národu</i>	231
10. Zúčtovanie	249
Epilóg	269
Poďakovanie	281
Poznámky	285

Úvod

Aký je rozdiel medzi motýľom a muchou? „Motýľ nevyrastá v izbe ako mucha,“ odvetil Harro. Toto bol jeho IQ-test. Harro sa rozhodol, že bude rozprávať o muche:

Celkom inak sa vyvíja! Samica nakladie vajíčka, veľa vajíčok, do medzery v podlahe a o niekoľko dní odtiaľ vylezú larvy. Raz som o tom čítal v knihe, v tej, kde podlaha rozpráva – keď si na to pomyslím, neviem sa prestať smiať. Čo to vykúka z tej kadičky? Obrovská hlava s maličkým telom a chobotom ako slon? O niekoľko dní sa zakuklia a potom zrazu odnikiaľ vyletia milé mušky.¹

Harro a ostatné deti takisto vyrastali v izbe a zakuklili sa na Liečebno-výchovnej klinike Hansa Aspergera v Detskej nemocnici Viedenskej univerzity. Podobne ako zvláštne tvarované larvy, aj oni vytŕčali. Ich odlišnosti boli v Tretej ríši nežiaduce a lekári so sestrami na oddelení pracovali na ich rozvíjaní. Asperger zastával názor, že s náležitým „pochopením, láskou a vedením“ si „v spoločnosti môžu nájsť svoje miesto“.²

Tvrdil, že si váži jedinečné povahové vlastnosti detí, ktoré lieči, a prístup k nim prispôsobuje ich individuálnym potrebám. Presadzoval celostný prístup. Deti sa v elegantnom a otvorenom pavilóne Widerhofer venovali rôznym činnostiam od športu po hudbu. Asperger s deťmi sedával, jeho vysoká postava sa nad nimi skláňala, aby sa priblížil k ich úrovni. Do svojej postdoktorandskej práce sústredene

zaznamenával všetky stránky ich správania. Harro bol jednou z prípadových štúdií pre jeho novú diagnózu – autistická psychopatia.

Škola, ktorú chlapec navštevoval, ho odporučila Aspergerovej Liečebno-výchovnej klinike na posúdenie. V jej správe sa píše, že osemapolročný Harro málokedy robil, čo sa mu povedalo. Odvrával. Nerobil si domáce úlohy a sťažoval sa, že hodiny sú „priveľmi hlúpe“. Spolužiaci sa mu vysmievali a s inými chlapcami sa bil pre maličkosti, neraz ich zranil. Dokonca o Harrovi povedali, že počas vyučovania sa plazil po štyroch a dopúšťal sa „homosexuálneho správania“.³ Jeho učiteľky tvrdili, že chlapec v škole dokázal uspieť, „ak chcel“. No Harro prepadol z každého predmetu a opakoval ročník.

Ťažko sa testoval, nespolupracoval a v tradičných úlohách zlyhával. V niektorých oblastiach však preukazoval schopnosti nepriemerané svojmu veku. Napríklad v matematike nachádzal riešenia vlastnými postupmi. Koľko je štyridsaťsedem mínus pätnásť? Tridsaťdva... „buď pripočítať tri a ešte tri k tomu, čo by sa malo odčítať, alebo najskôr odpočítať sedem a potom osem“. Pre Aspergera bola takáto jedinečnosť dôkazom špeciálnych schopností mnohých chlapcov.⁴

Podľa neho bolo problémom, že Harrovi chýbala emocionálna inteligencia. Tvrdil, že sa v skupine správa po svojom a na oddelení nikdy nie je priateľský, dôverčivý ani veselý. Odmietal „dôležité sociálne návyky každodenného života“. Nehral sa s ostatnými deťmi, ale väčšinu času si ľahostajne čítal v kúte. Keď si ho niekto doberal, nerozumel žiadnemu vtipu. Mal neprítomný pohľad a chudobnú mimiku a gestá.⁵

Asperger skonštatoval, že u Harra sa prejavuje autistická psychopatia, no vďaka jeho inteligencii bol na priaznivom konci autistického spektra. Znamenalo to, že vyliečenie a zaradenie sa do spoločnosti bolo v jeho prípade možné. Deti ako Harro sa mohli naučiť integrovať sa do spoločnosti a prinášať spoločenskú hodnotu v špecializovaných technických profesiách.⁶ Asperger napísal, že tieto nádejné deti potrebujú individuálnu starostlivosť, aby sa podporil ich kognitívny a emocionálny rast. Súcitil s nimi pri prekážkach, ktoré museli prekonávať, bránil ich potenciál a oceňoval ich jedinečnosť.

Takýto je dnešný zhovievavý pohľad na Aspergera. No zodpovedá len jednej stránke jeho práce. Asperger síce podporoval deti, o ktorých bol presvedčený, že ich možno vychovať, a bránil ich hendikepy, no voči deťom, ktoré považoval za väčšmi znevýhodnené, bol odmietavý. Odsudzujúce vyhlásenia mohli byť v Tretej ríši rozsudkom smrti. A niektoré Aspergerove posudky nimi vskutku boli.

Hoci Harro Aspergerovým testom prešiel, označenie autistic-kou psychopatiou chlapca aj tak znevýhodňovalo. Asperger tvrdil, že autistické deti „do tohto sveta nezapadajú“ a vyzerajú, akoby „práve spadli z oblohy“, akurát, že Harro odnikiaľ nespadol. Podobne ako mucha, skrátka, išiel svojou cestou. „Mucha je omnoho šikovnejšia a dokáže kráčať po šmyklavom skle aj po stene... len včera som videl, že má na nohách maličké pazúriky a na ich koncoch drobné háčiky, a keď sa jej zdá, že spadne, zachytí sa nimi,“ vysvetlil Harro.⁷

Toto však nie je príbeh jedného chlapca. A nie je ani o deťoch na šťastnejšom konci Aspergerovho spektra. Kniha, ktorú držíte v rukách, je o všetkých deťoch, ktoré čelili diagnostickým praktikám Tretej ríše, a o tom, ako nacistická psychiatria posudzovala ich mysle a určovala ich osudy. Diagnózy odrážali hodnoty, obavy a nádeje spoločnosti. Tým, ako táto kniha odhaľuje otrasné kontexty vzniku autizmu, ukazuje aj to, ako bola z dnešného pohľadu jedinečná myšlienka viazaná na spoločenstvo, ktoré ju stvorilo. Aspergerova diagnostika autistickej psychopatie sa zakladala na hodnotách a inštitúciách Tretej ríše.

Pojem *autizmus* zaviedol v roku 1911 švajčiarsky psychiater Eugen Bleuler a používal ho na opísanie schizofrenických pacientov, u ktorých sa zdalo, že nevnímajú vonkajší svet. Hans Asperger a ďalší rodený Rakúšan Leo Kanner boli prví lekári, ktorí pojem autizmus zaviedli ako samostatnú diagnózu na opis určitých povahových vlastností sociálneho utiahnutia; iní tak opisovali podobné deti, no predsa ich nazývali schizofrenické. V priebehu rokov mnohých psychiatrov zaujali deti, ktoré sa podľa nich izolovali od ostatných aj od okolitého sveta, a na ich opis zaviedli iné termíny.⁸

Kanner, ktorý dovtedy pôsobil v nemocnici Johna Hopkinsa v Spojených štátoch (kde bol považovaný za „otca“ americkej detskej psychiatrie), vydal v roku 1943 o autizme článok *Autistické poruchy afektívneho kontaktu*. V rovnakom roku Asperger vo Viedni predstavil svoju postdoktorandskú prácu *Autistickí psychopati v detstve*, ktorú vydal v roku 1944.⁹ Kanner opisoval deti, ktoré považoval za relatívne podobné. Vnímali ich ako sociálne a emocionálne uzavreté, zamestnané predmetmi a rituálmi, s opakujúcim sa správaním, deti, ktoré rozprávali málo alebo vôbec a vykazovali závažné kognitívne poruchy. Momentálne sa taký autizmus nazýva detský autizmus alebo Kannerov syndróm. Lekárska obec v USA používala túto užšiu definíciu celé desaťročia. Autizmus predstavoval pomerne zriedkavú diagnózu: v roku 1975 sa vyskytoval u jedného z piatich tisícov detí.

Aspergerova definícia autistickej psychopatie bola omnoho širšia a zahŕňala tých, ktorí podľa neho čelili oveľa miernejším prekážkam. Napríklad dokázali plynulo hovoriť a navštevovať bežnú školu. Aspergerova diagnostika ostávala dlhé desaťročia pomerne neznáma, kým jeho prácu z roku 1944 neobjavila významná britská psychiatrička Lorna Wingová. Diagnózu publikovala v roku 1981 ako „Aspergerov syndróm“. Myšlienka sa v psychiatrických kruhoch ujala a do roku 1994 zaradila Americká psychiatrická asociácia Aspergerovu poruchu ako diagnózu do štvrtého vydania *Diagnostického a štatistického manuálu duševných porúch* (DSM-IV). Keďže Aspergerova porucha sa čoraz väčšmi chápala ako vysokofunkčný autizmus, Americká psychiatrická asociácia ju v roku 2013 zo zoznamu DSM-V vylúčila a zaradila ju pod všeobecnú diagnózu poruchy autistického spektra. Na medzinárodnej úrovni však Aspergerov syndróm ostáva samostatnou diagnózou v hlavnom štandarde Svetovej zdravotníckej organizácie, v *Medzinárodnej klasifikácii chorôb, 10. revízia* (MKCH-10).¹⁰

Predstavenie Aspergerovej práce v deväťdesiatych rokoch zmenilo podobu autizmu. Psychiatri ho začali vnímať ako spektrum porúch detí s rôznymi charakteristikami. Z Kannerovej predstavy o jednotlivcoch, ktorých vnímal ako výrazne postihnutých, s poruchou reči a schopnosti komunikovať s inými, sa diagnóza rozšírila na opis

osobnosti, ktorý môže zahŕňať aj matematických géniov so slabšími spoločenskými zručnosťami.

Počty diagnóz autistického spektra vystrelili nahor. Hoci sa o konkrétnych medicínskych, genetických a environmentálnych príčinách tohto nárastu diskutuje, väčšina sa zhoduje, že aspoň za jeho časť je zodpovedné rozšírenie diagnostických kritérií. Podľa Centra pre kontrolu a prevenciu chorôb (CDC) sa počet detí, u ktorých sa eviduje porucha autistického spektra, zvýšil z pomeru jedno dieťa na dvetisícpäťsto detí v roku 1985 na pomer jedno dieťa na päťsto detí v roku 1995. Keď sa Aspergerova práca stala všeobecne známou, počty diagnóz naďalej rástli z pomeru jedno na stopäťdesiat detí v roku 2002 na pomer jedno na šesťdesiatosem detí do roku 2016.¹¹ Špecialisti tento nárast pripisujú zvýšenej citlivosti pri rozpoznávaní problémov detí, ako aj objektívnemu vzostupu symptómov.

Kritériá Americkej psychiatrickej asociácie pre poruchu autistického spektra sú stále výrazne poznačené stopami myšlienok a dokonca aj jazyka spred siedmich desaťročí, hoci sú v nich zohľadnené práce stoviek psychiatrov a psychiatričiek. Asperger v roku 1944 napísal: „Základnou poruchou autistických jedincov je obmedzenie ich sociálnych vzťahov.“ Hlavným kritériom pre autizmus v DSM-V sú „pretrvávajúce deficity v sociálnej komunikácii a interakcii“. Aj Asperger definoval autistickú psychopatiu ako „obmedzenie vlastného ja a zúženie vzťahov s prostredím“. Ďalším kritériom v DSM-V sú „obmedzené, opakujúce sa vzorce správania, záujmy alebo aktivity“.¹²

Odkedy Aspergerova práca rozšírila definovanie autistického spektra, mnohí ho chválili za rozpoznanie a oceňovanie detských odlišností. O Aspergerovi sa často píše ako o kráľovi neurodiverzity. Aj keď spôsob, akým Lorna Wingová jeho prácu z roku 1944 opätovne predstavila, posunul verejnú diskusiu naozaj smerom k rešpektovaniu jedinečnosti jednotlivcov, nastal čas hlbšie preskúmať, čo Asperger v skutočnosti napísal a robil ako produkt nacistickej psychiatrie i sveta, v ktorom žil.

Cieľom tohto príbehu nie je obviniť niekoho konkrétného ani podkopať pozitívnu diskusiu o neurodiverzite, ktorú inšpirovala

Aspergerova práca. Príbeh má slúžiť skôr ako výstraha v službách neurodiverzity, ktorá odhalí mieru, do akej možno diagnózy pretvárať spoločenskými a politickými silami a aké ťažké môže byť tieto sily vnímať a bojovať proti nim.

O Aspergerovi sa často hovorí ako o súcitnom a progresívnom človeku, ktorého v časoch Tretej ríše pohltil jeho výskum a nacizmus sa mu protivil. Bol oddaným katolíkom a do nacistickej strany nikdy nevstúpil. Má aj povest' ochrancu postihnutých detí pred prenasledovaním nacistami. Mnohí veria, že zdôrazňoval ich výnimočné schopnosti a pre štát potenciálnu hodnotu v technických profesiách, aby ich ochránil pred zabitím v rámci nacistického programu eutanázie. Podľa toho používal autistickú diagnózu ako psychiatrický Schindlerov zoznam.¹³ Po páde Tretej ríše aj samotný Asperger tvrdil, že odolával režimu a riskoval vlastný život, aby deti zachránil pred vyhladením nacistami.¹⁴

Archívne záznamy však ukazujú čosi iné. Spisy odhaľujú, že Asperger sa na viacerých úrovniach zúčastňoval na viedenskom programe zabíjania detí. Jeho blízkymi kolegami boli popredné postavy viedenského systému eutanázie detí a prostredníctvom svojich viacerých pozícií v nacistickom štáte posielal desiatky detí do Spiegelgrundu, viedenského zariadenia pre deti, kde ich zabíjali.¹⁵

Je náročné zľúčiť Aspergerovu úlohu v programe detskej eutanázie s jeho dobre známou podporou detí so znevýhodnením. Obe sú zdokumentované. Pri bližšom skúmaní jeho práce sa ukazuje dvojaká povaha jeho skutkov. Rozlišoval medzi deťmi, o ktorých predpokladal, že sa dajú vyliečiť a majú potenciál integrovať sa do spoločnosti, a tými, o ktorých bol presvedčený, že im niet pomoci. Zatiaľ čo deťom, ktoré považoval za nádejné, venoval intenzívnu starostlivosť podľa ich individuálnych potrieb, deťom, u ktorých zistil hlbšie postihnutie, predpisoval tvrdú ústavnú liečbu a dokonca aj presun do Spiegelgrundu. Asperger nebol sám. Jeho starší kolegovia v nastickej medicíne takisto presadzovali súcitnú a prvotriednu starostlivosť pre deti, ktoré by sa Tretej ríši mohli zísť, a radikálne riešenie pre tie, ktorým sa už podľa nich do spoločnosti nepodarí vrátiť.

Dvojaký charakter Aspergerových skutkov dokresľuje dvojakosť povahy nacistického režimu ako takého. Ríšsky projekt transformácie ľudstva predstavoval tak liečbu, ako aj likvidáciu. V závislosti od porúch bolo možné niektorých jednotlivcov vytrénovať, aby spĺňali nacistické štandardy, a iní mali byť odstránení.

Nebolo ťažké pomenovať nové skupiny, ktoré mali byť takto prenasledované a vyvraždené, pretože obyvateľstvo ríše vymýšľalo a zavádzalo meniace sa nálepky a nie pevne stanovené nemenné predpisy, takže pružné kritériá sa časom vyvíjali. V tomto diagnostickom systéme mali niektorých ľudí, označených za postihnutých, skôr transformovať, aby splnili nacistické štandardy, než ich odstrániť. Zatiaľ čo plnohodnotní Židia boli odpísaní hneď, niektorí ľudia so slovanským pôvodom mohli byť germanizovaní a tých, čo sa „vyhýbali práci“, bolo možné naučiť pracovať. Podľa Aspergera sa podobne aj pacienti na „priaznivej“ strane autizmu dali „integrovat do spoločnosti“, dokonca sa dali oceniť ich „špeciálne schopnosti“.¹⁶

Snaha Tretej ríše vytvoriť homogénne národné spoločenstvo znamenala zväčšiť počet a zjednotiť ľudí, ktorých režim považoval za žiaducich, ale iných odstrániť. Snaha o očistenie štátu viedla k holokaustu – zavraždeniu vyše šiestich miliónov Židov v najväčšej genocíde v dejinách –, ako aj k mnohým iným programom systematickej eliminácie. Ríša zabila viac ako 200 000 ľudí pre ich domnelé postihnutia, 220 000 „Cigánov“ (Rómov a Sintiov) a obrovské množstvá východoeurópskeho a sovietskeho obyvateľstva, vrátane 3,3 milióna sovietskych vojnových zajatcov.

Nacistickí predstavitelia kategorizovali ľudí určených na odstránenie podľa vtedy údajne vedeckých princípov rasovej hygieny, pričom problematické vlastnosti pripisovali práve podradnej dedičnosti a fyziológii. Keďže režim biologizoval kategórie žiaducich a nežiaducich, historici nazývajú Tretiu ríšu rasovým štátom.¹⁷ Niet pochyb, že rasa bola určujúcim princípom pri organizovaní nacistického režimu. Samotný pojem však môže naznačovať, že nacistické označovania a programy boli prepracovanejšie, než bola skutočnosť.

Vylučovanie nežiaducich sa konalo metódou pokus-omyl. Definiácie boli pružné a politiky nekonzistentné – menili sa v čase, podľa miesta a ľudí. Dokonca aj židovskość, ktorá môže vyzeráť ako pomerne jasná kategória, mala v norimberských zákonoch z roku 1935 nejasné kritériá, pričom to platí aj pre neskoršie debaty súvisiace s osudmi takzvaných *mischlingov*, čiže polovičných Židov. Predstavitelia štátu sa nevedeli zhodnúť ani na tom, koľko vlastne biologicky podradných jedincov existuje. Odhady siahali od jedného do trinástich miliónov, jeden z piatich Nemcov.¹⁸ Identifikácia a prenasledovanie ľudí, ktorí sa nedali považovať za zdravých árijcov, fungovala rovnako na náhodnom princípe: asociálni obyvatelia, tí, čo sa vyhýbali práci (povedzme zločinci, nezamestnaní, bezdomovci, alkoholici, prostitútky), mužskí homosexuáli a politickí protivníci (najmä komunisti a socialisti), ako aj náboženskí disidenti (napríklad Svedkovia Jehovovi). Rozhodnutia o zatknutí, deportácii a zabití záviseli od jednotlivcov a zoskupení, ktorí jednotlivé klasifikácie robili.

Táto kniha ponúka nový pohľad na Tretiu ríšu – ako na diagnostický režim. Štát bol zrazu posadnutý triedením obyvateľstva do kategórií na základe rasovej príslušnosti, politického presvedčenia, náboženského vierovyznania, sexuálnej orientácie, zločinnosti, dedičných znakov a biologických porúch. Tieto nálepky sa stali základom na prenasledovanie a odstránenie jedinca. Hoci národný socializmus zvyčajne vnímame v súvislosti s jeho násilnými následkami, spätné preskúmanie reťazca príčinných súvislostí odhaľuje, ako tie následky záviseli od počiatočnej diagnózy. Nacistická eugenika sa využila na nové definovanie a katalogizovanie stavu človeka. Zvyšujúca sa kategorizácia nedostatkov potom bola hnacou silou prenasledovania a zabíjania štátom.¹⁹

Tretia ríša venovala skúmaniu mysle špeciálnu pozornosť. Lekári z nacistických čias definovali a pomenovali minimálne tridsať neurologických a psychiatrických diagnóz, ktoré sa používajú dodnes.²⁰ Keďže duševné zdravie záviselo od rôznych faktorov spojených s genetikou, zdravotným stavom, s rodinnými pomermi, triedou a rodom, myseľ ležala na križovatke nacistickej eugeniky. Neuropsychiatri

zároveň zohrávali zo všetkých profesií najdôležitejšiu úlohu pri medicínskom čistení spoločnosti, vývoji nútenej sterilizácie, experimentoch na ľuďoch a zabíjaní tých, ktorí boli vnímaní ako postihnutí.²¹

Nacistická psychiatria sa stala nástrojom totalitného prístupu k pozorovaniu a liečbe detí. Na preskúmanie celkového stavu, a nielen izolovaných príznakov, potreboval psychiater kompletne poznanie správania a osobnosti dieťaťa. To znamenalo pozorovanie mládeže a zachytenie čoraz väčších nuáns, zaznamenávanie stále miernejších odchýlok, v dôsledku čoho sa rozšíril rozsah nových diagnóz.

Čo presne diagnostikovali? V Aspergerových kruhoch boli správna rasa a fyziológia nevyhnutné na zaradenie sa do národného spoločenstva, respektíve do *Volksgemeinschaft*. No vyžadoval sa aj zmysel pre spoločenstvo. Jednotlivec musel veriť skupine a správať sa v súlade so skupinou. Vitalita nemeckého národa závisela od schopnosti jednotlivcov precítiť ho. Fascinácia sociálnou súdržnosťou ilustruje dôležitosť fašizmu v samom jadre národného socializmu.²²

Záväzok voči národnému spoločenstvu sa stal prioritou Tretej ríše, kolektívne emócie sa stali súčasťou nacistickej eugeniky. Popri rase, politickom presvedčení, náboženskom vierovyznaní, sexuálnej orientácii, zločinnosti a fyziológii sa stala kategóriou, ktorú u jednotlivcov sledovali tiež, družnosť. Asperger a jeho starší kolegovia vyvinuli na pomenovanie tohto konceptu termín *Gemüt*. Pôvodný význam tohto slova z osemnásteho storočia je duša a v rámci nastickej detskej psychiatrie označoval metafyzickú schopnosť nadväzovať sociálne väzby. Termín *Gemüt* bol kľúčový pre prepojenie jednotlivca s kolektívom, bola to, takpovediac, hlavná ingrediencia fašistického cítenia. Nacistickí psychiatri začali diagnostikovať deti, ktoré podľa nich mali nízku schopnosť *Gemüt*, vytvárali si slabšie sociálne väzby a nespĺňali kolektivistické očakávania. Dávno predtým, ako Asperger opísal autistickú psychopatiu v roku 1944, ktorú, mimochodom, takisto definoval ako poruchu *Gemüt*, vyvinuli množstvo diagnóz podobných autizmu, napríklad „*gemütsarm*“ (nedostatok *Gemüt*).²³

História Aspergerovej práce poukazuje na individuálne a veľmi voľné spôsoby, ktorými sa v rámci diagnostického systému Tretej

riše definovali nové kategórie porúch. Paradigma diagnostického systému nás vedie od užšieho pohľadu na nacistický štát cez optiku vyhladenia k širšej optike dokonalého usporiadania. Podstatou celej Tretej riše bolo neustále hodnotenie a pretváranie ľudstva. Okrem rasových a fyzických ideálov sa nacizmus zameriaval aj na to, ako človek myslí a cíti. Nastoloval mentálne a emocionálne normy smerujúce k modelovému typu osobnosti.

Zatiaľ čo inde vo svete mala medicína a psychiatria v tomto období spoločné znaky, diagnostický systém riše fungoval v tieni smrti, vrátane smrti ako liečebnej možnosti. Množiac sa diagnózy sa radikalizovali do vraždenia tých, ktorých vyhodnotili ako nevhodných pre *národ*, ako „život nehodný žitia“. Nazývali to eutanázia, hoci tento termín je nepresný. Drvivá väčšina ľudí zavraždených v rámci programu bola fyzicky v poriadku, nemala chorobu v terminálnom štádiu ani fyzicky netrpela. Považovali ich za postihnutých. Mnoho detí sa stalo terčom pre behaviorálne alebo sociálne problémy – najmä vo viedenskom Spiegelgrunde, kam Asperger a jeho kolegovia deti posielali. V nacistickej psychiatrii sa dieťa muselo vedieť prispôbiť, preukázať „vychovateľnosť“ a „schopnosť pracovať“ na spoločenských zručnostiach (*Gemeinschaftsfähigkeit*). Určitú úlohu hrali aj rodinné a triedne faktory. Šanca, že dieťa zomrie, bola vyššia, ak sa narodilo mimo manželstva, nemalo otca alebo jeho matka bola podozrivá, že sa oň a o ďalšie deti doma nedokáže postarať. Inými slovami, program detskej eutanázie urobil zo sociálnej príslušnosti medicínsku otázku a spoločenské záujmy zahrnul do eugenických kritérií.

Zabíjanie detí bolo prvým systémom masového vraždenia v riši. Bolo prechodom od opatrení rasovej hygieny, akým bola sterilizácia „dedične chorých“, k masovému vyhladzovaniu. Detská eutanázia sa považovala za zákonnú a nemennú súčasť ríšskeho zdravotníctva, na rozdiel od iných foriem nacistického vyhladenia, ktoré prišli neskôr. Napríklad eutanázia dospelých, vykonávaná do roku 1941 v rámci programu T4 (pomenovaného podľa adresy jeho centrály na Tiergartenstraße 4 v Berlíne) a neoficiálne aj potom, bola omnoho masívnejším a menej vyberavým procesom a bolo v nej zabitých

viac ako 200 000 ľudí. Naopak detská eutanázia pozostávala z dlhého pozorovania a zvažovania jednotlivých prípadov. Tento program bol menší, zabil päť- až desaťtisíc detí, vrátane 789 v Spiegelgrunde, druhom najväčšom vyhladzovacom zariadení celej ríše.

Program detskej eutanázie odhaľuje intímny rozmer vyhladzovania. Lekári osobne vyšetrovali deti, ktoré odsúdili na smrť. Sestry ich osobne krmili a menili im posteľnú bielizeň. Poznali mená detí, ich hlasy, tváre a osobnosti. Zabíjanie sa konalo zvyčajne priamo v posteli dieťaťa. Smrť prišla pomaly a bolestivo, keď deti nechali vyhladovať alebo im podávali nadmerné dávky barbiturátov, kým z toho neochoreli a nezomreli, zvyčajne na zápal pľúc. Zatiaľ čo o nacistickom vyhladení sa často hovorí vo forme samostatných príbehov o tom, ako nacisti zabíjali a ako ich obeť trpeli, pri detskej eutanázii nešlo o udalosti, ktoré sa diali paralelne, ale o interakcie, ktoré ovplyvňovali priebeh a postupnú eskaláciu zabíjania.

Kde, ak vôbec, môžeme nakresliť čiaru spoluviny bežných ľudí na zločineckom štáte? Ľudia sa zaplietli do systémov zabíjania zanedbateľne aj významne, vedome aj nevedome. Asperger nebol ani horlivým podporovateľom, ani oponentom režimu. Bol typickým príkladom toho, ako upadnúť do spoluviny; patril do zmätenej väčšiny davu, ktorý sa striedavo prispôbil, súhlasil, bál sa, normalizoval, minimalizoval, dal sa umlčať a zmieril sa s nacistickou nadvládou. Vzhľadom na tieto nezrovnalosti je ešte šokujúcejšie, že nahromadené činy miliónov ľudí konajúcich z individuálnych dôvodov a za konkrétnych okolností nakoniec vytvorili taký obľudný režim.

Ťažko sa oddeľujú vražedné a nevražedné aspekty nacistického štátu. Spoluvina v tridsiatich siedmich ríšskych oddeleniach detskej eutanázie siaha omnoho ďalej ako len k medicínskemu personálu. Zamestnanci, údržba, kuchárky a upratovači umožnili, že vražedné centrá mohli fungovať; účtovníčky, poisťovne, výrobcovia liekov a predstavitelia mesta im pomáhali; šoféri nákladných áut, železničiar, miestni obchodníci a predajcovia potravín ich podporovali. Títo ľudia mali rodiny a susedov, s ktorými sa rozprávali o tom, čo sa deje. Aj rodičia, ktorých deti sa nachádzali v ústavoch, mohli o programe

vedieť. Niektorí svoje deti z vraždiacich oddelení zachránili, niektorí ich tam nosili.

Keďže eutanázie detí a dospelých sa rozbehli priamo v ríši, mnohí bežní občania vedeli, čo sa deje. Ľudia vo svojich každodenných životoch cítili zápach ľudského popola šíriaci sa z krematórií smrtiacich ústavov. Stovky tisíc z nich sa dozvedeli o úmrtiach svojich priateľov a blízkych za podozrivých okolností; zdraví jedinci zomierali z údajne prirodzených príčin v priebehu pár týždňov od prijatia.

Rozšírené verejné povedomie o eutanáziách viedlo k verejným protestom – najmä pod vedením biskupa von Galena z Münsteru –, až kým Hitler program T4 eutanázie dospelých v auguste 1941 oficiálne neukončil.²⁴ Program T4 bol jediný program masového vraždenia, proti ktorému občania ríše počas nacizmu celoplošne protestovali. Hoci bol verejný nesúhlas odvážny, mal aj znepokojivé stránky. Ľudia síce protestovali proti zabíjaniu občanov ríše, no nie proti vyhladeniu tých, ktorí sa nepovažovali za členov národného spoločenstva. Navyše, Hitlerovo oficiálne prerušenie T4 naznačuje, že početné protesty aj proti iným nacistickým krokom mohli niečo ovplyvniť. Napriek tomu zabíjanie údajne postihnutých dospelých pokračovalo, ale už nie tak centralizovane, ale v určitej tajnosti, pričom si vyžiadalo stovky tisíc životov.

Ríšou sa šírili aj ďalšie formy systematického vraždenia. Nacistické tábory pre nežiaducich boli po celej Európe okupovanej Nemekom, všetkých spolu bolo viac ako 42 000. Išlo o 980 koncentračných táborov, 1 150 židovských get, 500 nútených nevestincov, 1 000 táborov pre vojnových zajatcov a 30 000 pracovných táborov. Okrem toho tisíce zašŕňovacích a transportných centier, ktorých presný počet nie je známy.²⁵ Čísla sú ohromujúce. Keby sa na prevádzke a podpore každého z tých 42 000 táborov podieľalo len sto ľudí (čo je nereálne nízky odhad), napočítali by sme viac ako štyri milióny ľudí. Táto kniha zobrazuje, ako plazivo sa vražedné myšlienky a praktiky dostali do medicíny a spoločnosti. Pri sledovaní Aspergera a jeho kolegov nám sled drobných krokov ukáže, ako sa tvorila história.

Asperger, tak ako ostatní v Tretej ríši, pri rozhodovaní improvizoval: dokázal neochvejne brániť deti, o ktorých si myslel, že by sa